

Om söndagen som ecklesiologiskt problem

Av Sven-Erik Brodd

Kopplingen mellan söndagen och ecklesiologin – kyrkosynen i vid mening – är inte vanlig i litteraturen. Den undervisande litteraturen, inte minst dogmatiska framställningar och katekeser, sätter ganska ensidigt söndagen i förbindelse med dekalogens tredje bud: "Tänk på sabbaten, så att du helgar den. Sex dagar skall du arbeta och utföra alla dina sysslor. Men den sjunde dagen är Herrens, din Guds. Då skall du inte utföra någon syssla. ... Ty på sex dagar gjorde Herren himmelen och jorden och havet och allt vad som är i dem, men han vilade på sjunde dagen. Därför har Herren välsignat sabbatsdagen och helgat den." (2 Mos 20:8–12)

Till det tredje budet förs också frågan om helgandet av söndagen genom kyrkogången. I utvecklingen av Martin Luthers Lilla katekes 1878, i förklaringen till tredje budet, heter det:

- 1) I gamla testamentet var den sjunde dagen, som är lördagen, förordnad till vilodag; men i nya testamentet är söndagen därtill helgad, emedan vår Herre Jesus Kristus på den dagen uppstod ifrån de döda.
- 2) Vilodagen är oss given, att vi skola på den dagen vila ifrån jordiskt arbete och med församlingen söka vår uppbyggelse i Guds ord och sakrament.
- 3) Gud befaller, att vi skola hålla hans ord heligt och sålunda använda vilodagen till sitt heliga ändamål.¹

De ecklesiologiska referenserna är tydliga och uttrycks med orden "med församlingen". Hänvisningen till Kristi uppståndelse, alltså påsken, och till mässan eller eukaristin, "Guds ord och sakrament", likaså. Motiveringen "söka vår uppbyggelse" kan tolkas ecklesiologiskt, som kyrkans uppbyggande, men har sannolikt tillämpats på individen. Det är ganska tydligt att det inom kyrkan har vuxit fram en uppfattning som ser söndagen som en sabbatsdag – och denna sabbatsdag utgör grunden till och ramen för gudstjänsten.

Historien bakom detta är inte okomplicerad.² Tentativt och kortfattat

¹ D.r M. Luthers Lilla Katekes med kort utveckling sådan den av Kungl. Maj:t den 1 okt. 1878 blivit antagen jämte hänvisningar till bibliska exempel, samlade och utgivna av Ch. Meurling och O.A. Ottander, cit utg Jönköping 1959, 27ff

skulle den kanske kunna beskrivas så här: evangelierna visar att Jesus Kristus iakttog sabbaten. Det gjorde också de judekristna församlingarna, men sannolikt inte de hednakristna. Under den apostoliska tiden började emellertid en process som, av olika skäl, ledde till att sabbaten ifrågasattes och till och med avskaffades i en del lokala kyrkor samtidigt som söndagen – ”Herrens dag” eller ”den första veckodagen” eller ”den åttonde dagen” – ställdes i centrum. Att söndagen och ”solens dag” (sol invictus) kom att sammanfalla, har från början ingen teologisk motivering. Den hedniska sol invictus var ingen kultdag.³ Inte som en vilodag utan som den dag då eukaristin, den nya skapelsen och det nya förbundet ställdes i centrum, firades söndagen.

Men frågan blir då, om söndagen kan ges ett innehåll och en betydelse utan referens till sabbaten. Svaret tycks ur den första kristna kyrkans perspektiv vara affirmativt: Man firade söndagen utan att den var betraktad som vilodag, *såsom dagen för gudstjänst*. Man kan till och med fråga sig om det är ett ideal att gudstjänstdag och vilodag sammanfaller. Är det verkligen så att sabbatsvilan är detsamma som vad i modern tid avses med avkoppling? Och om söndagen likställs med fritid, vet vi att stor del av fritiden sammanfaller med arbete i hem och familj. För fornkyrkan var vila en anticipation av den eviga vilan.

Den exegetiska forskningen har visat att även om kyrkans tradition tämligen entydigt pekar på söndags-sabbatsperspektivets dominans, är detta ur nytestamentligt och fornkyrkligt perspektiv inte självklart. Söndagen var gudstjänstdag, inte vilodag.⁴

På 300-talet blev söndagen helgdag. Då tar den utveckling fart som leder till att vissa drag som hämtas ur sabbatsfirandet alltmer kommer att prägla söndagen. Samtidigt får det dominerande påskdagsmotivet konkurrens av andra firingsmotiv. Detta blir allt tydligare under senmedeltiden, ifrågasätts delvis under reformationstiden på 1500-talet, men blir dominerande under 1600-talet och långt fram i modern tid. Diskussionen om söndagen förs därmed till framför allt etikens område.

I modern liturgisk teologi har emellertid söndagen som församlingens dag överflyglat en äldre, mot individen och etiken inriktad, teologisk reflexion. Sakramentalteologer och liturgiska teologer ur olika konfessioner syns vara mera benägna att se söndagen ur ecklesiologisk och eskatologisk synpunkt än mera individcentrerade framställningar i olika katekeser, där individen

² Carson, DA (ed), *From Sabbath to the Lord's Day. A Biblical, Historical and Theological Investigation*, Grand Rapids, Mich, 1982; Rordorf, W, *Der Sonntag. Geschichte des Ruhe- und Gottesdiensttages im ältesten Christentum*, Zürich 1962. En introduktion till den svenska situationen finns i Martling, C H, *Kyrkans år och dagar*, Stockholm 1993, 15–25

³ Rordorf, W, *Sunday: The Fullness of Christian Liturgical Time*, *Studia Liturgica* 14 (1982), (90–96) 94

⁴ Rordorf, W, *Der Sonntag. Geschichte des Ruhe und Gottesdiensttages im ältestens Christentum*, Zürich 1962; cit eng övers Rordorf, W, *Sunday. The History of the Day of Rest and Worship in the Earliest Centuries of the Christian Church*, London 1967, s 152

ställs i centrum och frågan om nyttan av söndagsfirandet.⁵ Flera liturgiteologer har i den ortodoxe teologen Alexander Schmemmanns efterföljd fört söndagen till liturgins *ordo*, dvs till de faktorer som strukturerar den eukaristiska liturgin, men också använt begreppet *ordo* som term för de faktorer som gör kyrkan till kyrka. Utgångspunkten är att den teologi som levs i gudstjänsten är vad som kallas primär teologi, *theologia prima*, medan reflexionen över liturgin blir sekundär teologi.⁶ Det betyder en revitalisering av den gamla satsen *lex orandi, lex credendi* – som kyrkan ber, så tror hon. Vad som kallas söndagsförsamlingen (Sunday assembly, ekklesia) blir central för förståelsen av hela det kristna livet och utgångspunkt för beskrivningen av kyrkans självförståelse.⁷

Om det varit så i den tidiga kristna kyrkan att söndagsfirandet präglats av teologin om den eukaristiska församlingen, inte sabbaten, avtog detta i paritetet med att kyrkan utvecklade sig till stats- och folkkyrka med den nödvändiga klerikalisering som detta medförde. Samtidigt följde av den nya kyrkostrukturen att också samhällets lagar påverkades av kyrkorätten och vice versa. Från att söndagen varit den händelse som i någon mening konstituerade ekklesian – den lokala kyrkan; jag återkommer till detta – reglerade kyrkorätten från 300-talet och framåt "folkets" plikter när det gällde att iakttä närvaro i gudstjänsten. Uppdelningen mellan klerus och folket, minskande kommunionsfrekvens och efter reformationerna en alltmer pedagogiserande syn på gudstjänsten, ledde till att söndagsfirandet successivt förlorade sin grundbetydelse för kyrkobegreppet. Schmemmann anser att uppdelningen mellan liturgi, teologi och fromhetsliv (som var okänd i den tidiga kristna kyrkan) har lett till att ett egentligen självklart samband mellan Herrens dag, Herrens måltid och Kristi kyrka har upplösts. Detta sammanfaller med att enheten mellan kosmologi, eskatologi och ekklesiologi har slagits sönder.

The connection itself [mellan söndag, eukaristi och kyrka] remained a part of the 'lex orandi' but it ceased to be related in any way to the 'lex credendi', was no longer regarded as a theological datum and no theologian has even bothered to mention it as having any theological significance, as revealing anything about the the Church's 'experience' of herself, the World and the Kingdom of God. Thus the Lord's Day became simply the Christian form of the Sabbath, the Eucharist one 'means of grace' among many, and the Church – an institution with sacraments but no longer sacramental in her very nature and constitution.⁸

⁵ Se t ex *Evangelischer Erwachsenen catechismus. Kursbuch des Glaubens*, Gütersloh 1975, 676f; *A New Catechism. The Catholic Faith for Adults. With Supplement*, London 1974, 320f

⁶ Fagerberg, D W, *What is Liturgical Theology? A Study in Methodology*, Collegeville, Minn., 1992, 16ff, 19ff, 202ff

⁷ Lathrop, G, *Knowing Something a Little. On the Role of the Lex orandi in the Search for Christian Unity, i: So We Believe, So We Pray. Towards Koinonia in Worship*, ed Thomas F Best/Dagmar Helle, Geneva 1995, 38–48

⁸ Schmemmann, A, *Liturgical Theology, Theology of Liturgy, and Liturgical Reform*, *St. Vladimirs' Theological Quarterly* 13 (1969), (217–224) 220

Följer man nu katekeser och predikningar från 1500-talet och framåt finner man, trots vad som beskrivits ovan i den schematiska historiken, att sabbaten och sabbatsbudet har givits en dubbel motivering, nämligen vilan och gudstjänstbesöket. Men söndagens betydelse och plikter utläggs alltid, eller så gott som alltid, i samband med tredje budordet. Det betyder att sabbatsbudet blir det för synen på söndagen bestämmande kriteriet. När så sabbasteologin inom kristendomen lösgjorts från förbundsteologin, blir den ett etiskt problem och förs till moralteologins område.

Ser man på frågan om söndagen ur ecklesiologiskt perspektiv, tränger sig vissa problem i förgrunden. Det gäller först förbundskategorierna, till vilka sabbaten knutits, och därmed förhållandet mellan söndagen och sabbaten. Nästa fråga som rimligen kan ställas är hur "det nya förbundet i Kristi blod" relaterar till de gamla förbunden och särskilt förbundet på Sinai och hur påskan och eukaristin förhåller sig till detta. Min tes blir då att söndagen och söndagsfirandet tidigt blir en kyrkan strukturerande faktor. Jag skall försöka utveckla detta mot bakgrund av eukaristins betydelse för förståelsen av söndagen och söndagsfirandet som ett tecken och instrument för kyrkans enhet och katolicitet och en lokal kyrkas "legitimitet".

SABBAT OCH SÖNDAG. OM FÖRBUNDSKATEGORIERN

I Nya testamentet framställs kyrkan som ett förbund mellan Gud och hans folk. Kyrkan kallas också Israel. Begreppen används på ett komplicerat sätt men uttrycker både kontinuitet och uppbrott i Gudsfolkets historia. I Gamla testamentet uttrycker veckan, med utgångspunkt i sabbaten, de två teologiska faktorer som kännetecknar förbundet: skapelse och försoning. Denna tanke övertas sedan av "det nya förbundet".

1. Skapelsen, den nya skapelsen och vilodagen

Här är inte platsen att utreda söndagens betydelse som vilodag. Konstateras kan emellertid att denna tanke har spelat en stor roll för synen på söndagen och givit den dess karaktär. Söndagen som sabbatsdag relaterar till "skapel-seordningen" (1 Mos 2:2, 2 Mos 20:11, 31:17). Denna skapelseordning har också eskatologiska dimensioner när den föregriper den eviga vila som står Guds folk åter (Hebr 3:18f, 4:1ff).

Förhållandet mellan skapelsen av världen och kyrkan som den nya skapelsen understryks också av valet av den första veckodagen (söndagen) som firingsdag. Det var denna dag som Gud skapade världen ur kaos (Gen 1) och det var denna dag som Kristus, den förste av alla i den nya skapelsen, klev fram ur döden och uppstod till nytt liv.

I Nya testamentet är det självklart att Gud är "alltings skapare" (Ef 3:9, Apg 4:24). Han har "skapat människosläktets alla folk" (Apg 17:26). Bland

alla folk i hela skapelsen har Gud utvalt ett egendomsfolk, Israel. Men sedan skapelsen blivit bortvänd från Gud, krävdes en nyskapelse och Kristus, ”den osynlige Gudens avbild och förstfödd före hela skapelsen” (Kol 1:15), är den genom vilket allt skapats (Kol 1:16, Hebr 1:2). Han är den nya människan. Och så länge kyrkan är ”i Kristus” sammanfaller den nya skapelsen och kyrkan. ”Den som är i Kristus är en ny skapelse” (2 Kor 6:17). Dopet är det sakrament, ”den nya födelsens bad”, som är den antropologiska och ecklesiologiska förbindelsen mellan skapelsen och nyskapelsen – och anknytningen till båda avspeglas i det faktum att dopet i den kyrkans historia knutits till söndagen.⁹ Seden att döpa på söndagsmorgonen var vitt spridd. Logiken var att man inkorporerades i Herrens kropp på Herrens dag och därmed fick delta i Herrens måltid.

Det finns uppenbarligen en spänning mellan söndagen som skapelsens, aktivitetens dag och sabbaten som vilodag. Söndagen, den första veckodagen, håller samman skapelsen och den nya skapelsen, medan sabbaten (lördagen) är den dag då Gud enligt Genesis vilar från sitt arbete och den dag då Kristus vilar i graven.

2. Sabbaten som tecken på förbundet med Israel

Sabbaten som förbundstecken i det gamla förbundet finns bl a uttryckt i Exodus: ”Mina sabbater skall ni hålla, ty de är ett tecken mellan mig och er, från släkte till släkte för att ni skall veta att jag är Herren som helgar er”. (2 Mos 31:13). I Exodus 31 beskrivs också hur Moses tar emot förbundstavlor på Sinai och då heter det: ”Israels barn skall hålla sabbaten”. ”Den skall vara ett evärdeligt tecken mellan Israel och mig.” (2 Mos 31:16) Sabbaten är åminnelsen av uttåget ur Egypten (5 Mos 5:15).

Sabbaten som förbundstecken ställer naturligtvis en rad frågor om relationen mellan de båda förbunden – Israel och kyrkan – och därmed också om ecklesiologin. Akut har problemet blivit i den judisk-kristna dialogen.¹⁰ Är förbundet ett enda där kyrkan, enligt vissa kriterier, utgör en del? I så fall måste väl också kyrkan hålla sabbatsbudet som det av Gud givna tecknet. Rör det sig om två förbund däremot, båda med sina rötter i de hebreiska skrifterna (Gamla testamentet), ett grundat på Sinai (judendomen) och det andra genom David (kristendomen), omfattas kyrkan inte av påbudet om sabbaten som förbundstecken.

3. Söndagens förhållande till sabbaten i det nya förbundet

Sabbaten som judarnas kännetecken blev så accentuerad att flera kristna kyrkor helt enkelt avskaffade sabbatsfirandet (Rom 15:5, Ga 4:10, Kol 2:16)

⁹ Rordorf oaa 1967, 303

¹⁰ Pawlikowsky, J T, Christ in the Light of the Christian Jewish Dialogue, New York 1982, 8–35

och inrättade sin egen gudstjänst dag: söndagen. Detta trots möjligheterna att knyta an till "skapelseordningen", vilket kyrkan senare kom att göra.

Kopplingen mellan sabbaten och söndagen har emellertid också att göra med förbundskategorierna, alltså med en betydande aspekt på ecklesiologin. Det gamla förbundets dag var den sista veckodagen, det nya förbundets den första, eller med eskatologiska förtecken: den åttonde (av veckans sju dagar!). Anknytningen görs till den gamla skapelsens sista dag och den nya skapelsens, dvs kyrkans, första. I Ignatius av Antiokia brev till kyrkan i Magnesia heter det att "om vi ännu leva efter judisk lag, så erkänna vi att vi icke hava mottagit nåden" (ad Magn 8).¹¹ Mot sabbaten ställer därför Ignatius "Herrens dag, på vilken också vårt liv uppgått genom honom och hans död" (ad Magn 9).

Det som är tydligt vad gäller söndagen som ecklesiologiskt fenomen är att den så tydligt, åtminstone i den tidiga kristna kyrkan, grundas i Kristi uppståndelse, inte i Guds människoblivande – mer i eskatologin än i inkarnationen. Överlämnandet av tavlorna på Sinai berg ses som en prefiguration av Kristi uppståndelse, och Kristus tolkas i den här kontexten antingen som den som upphäver lagen eller som den som förmedlar den nya lagen. I sen judendom knöts Veckohögtiden till firandet av förbundet mellan Gud och Israel på Sinai. Detta slog igenom de första århundradena efter Kristus, samtidigt som pingsten växte fram inom kyrkan. Pingstdagen förlades till den första veckodagen femtio dagar efter påsken, då den heliga Anden "sänds", vilket ytterligare understryker söndagens ecklesiala karaktär (Apg 2:1). Ursprungligen firades pingstdagen både till minne av Kristi Himmelsfärd och Andens utgjutande över kyrkan. Också detta ansågs prefigurerat genom händelserna på Sinai. Parallellen mellan Veckohögtiden och pingsten utläggs t ex av Hieronymus (d 420) så att i det gamla förbundet "förstlingen av veteskörden" (2 Mos 34:22) firades, medan pingsten firades till minnet av den första skörden av Andens frukter som då gavs till kyrkan.

Till grund för söndagen som förbundskategori ligger emellertid ytterligare en faktor, nämligen instiftandet av Herrens måltid eller eukaristin, vad som på en från tyskan inlånad terminologi kallas nattvarden.

4. Det nya förbundet i Kristi blod

I Nya Testamentet knyts det nya förbundet till "instiftandet av nattvarden", som det brukar heta. "Och han tog en bägare, och efter att ha tackat Gud gav han den åt dem och sade: Detta är mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många till syndernas förlåtelse." (Matt 26:27f). I den liturgiska traditionen blir detta till en uppmaning till vidareförande av den eukaristiska handlingen: "Den natten då herren Jesus blev förrådd tog han ett

¹¹ Ignatius brev till Magnesierna, i: Olof Andrén, De apostoliska fäderna i svensk översättning, Stockholm 1967

bröd, tackade Gud, bröt det och sade: 'Detta är min kropp som offras för er. Gör detta till minne av mig.' Likaså tog han bågaren efter måltiden och sade: 'Denna bågare är det nya förbundet genom mitt blod. Var gång ni dricker av den gör det till minne av mig. Var gång ni äter det brödet och dricker den bågaren förkunnar ni alltså Herrens död till dess han kommer.'" (1 Kor 11:23–26) Nattvarden blir därmed konstitutiv för det nya förbundet.

Något söndagsfirande utan eukaristi är inte känt i fornkyrkan. Det betyder att kombinationen firandet av Herrens dag och eukaristi är tydlig. "På Herrens dag skolen I komma samman för att bryta bröd och fira eukaristi...", står det i Didaché, De tolv apostlarnas lära (14), sannolikt skrivet före år 100.¹² Därmed har det söndagliga eukaristifirandet blivit ett påbud. Söndagen strukturerades av eukaristin i den tidiga kyrkan.¹³ Sabbaten rymmer alltså i Nya testamentet ett *kristologiskt perspektiv*. De löften som var knutna till sabbaten knyts nämligen till Jesus Kristus själv. Om sabbaten i Nya testamentet relaterar till kristologin, finner man en motsvarande relation mellan söndagen, "dagen efter sabbaten" (Luk 24:1; Apg 20:7ff, 1 Kor 16:2), "Herrens dag" (Upp 1:10) och ecklesiologin. "The Lord's Supper is the visible actualization of communion with the Lord and with one another, and only the Lord's Supper can make possible the integration of the Body of Christ and the common growth of this body."¹⁴ Uttrycket Herrens dag är derivat ur Herrens måltid. "We can even say that because it is the will of Christ that the Lord's Supper be regularly held in the Christian Church, for this very reason there is also a Christian observance of Sunday."¹⁵

SÖNDAGEN SOM EN KYRKAN STRUKTURERANDE FAKTOR

Den kristna kyrkan har århundradena igenom sökt, klarlagt och fastställt olika faktorer som haft funktionen att ge kyrkan en struktur. Man kan tala om faktorer som strukturerar ecklesiologin. Exempel på sådana, om än av olika karaktär och om man så vill på olika nivåer, är dopet, ämbetet och de troendes helighet.

De kyrkan strukturerande faktorerna är nödvändiga därför att de är identitetsskapande. Därmed gör de kyrkan urskiljningsbar bland de "fenomen" som tillsammans utgör en kultur eller skapar ett socio-politiskt mönster av något slag.

Frågan om söndagens ecklesiologiska relevans kan kanske till sist ställas så: Är det möjligt att tänka sig att kyrkan, med bibehållen identitet, skulle

¹² De tolv apostlarnas lära, i: Olof Andrén, De apostoliska fäderna i svensk översättning, Stockholm 1967; Bradshaw, P, The Search for the Origins of Christian Worship. Sources and Methods for the Study of Early Liturgy, London 1992, 133f

¹³ Cullmann, Oscar, Early Christian Worship, London 1953, 34ff

¹⁴ Rordorf oaa 1967, 306

¹⁵ Rordorf oaa 1967, 303

kunna existera utan söndagen? Frågan gäller då söndagen som fenomen och som firningsdag – och jag menar inte som vilodag eller sabbatsdag utan som Herrens dag, dominica. Kan man säga att söndagen i någon mening är ett kyrkans kännetecken?

Alla sociala grupper behöver vissa kommunikativa handlingar. Sådana handlingar har ett dubbelt syfte. Dels drar de in människor som står utanför gruppen i dess sfär genom att de utsäger något om gruppen för dem som inte tillhör den. Dels är de identitetsskapande för dem som tillhör gruppen. Bland mängden av kommunikativa handlingar finns det sådana som är konstitutiva för en bestämd grupp. Genom dessa handlingar och i själva handlinget konstitueras gruppen eller aktualiseras dess existens. Varje sådan kommunikativ handling sätter människor som deltar i den i relation till varandra och den ger gruppen dess specifika struktur. För de konstitutiva, kommunikativa handlingarna gäller att de skapar ett sådant grundmönster för den specifika gruppen att den är urskiljningsbar bland alla grupper och skiljer sig från andra typer av kommunikativa handlingar. Det finns skäl för att firandet av söndagen för kyrkans del skulle vara en sådan konstitutiv handling.¹⁶

1. Söndagseukaristin som en kyrkan sammanhållande faktor

När eukaristin kom att knytas till söndagen är oklart. I litteraturen brukar man emellertid peka på de korresponderande uttrycken "Herrens måltid" (1 Kor 11:20) och "Herrens dag", som benämning på söndagen (Uppb 1:10). Av annat fornkristet material framgår emellertid att söndagen är den enda kända dagen för eukaristifirande, medan vardagsmässor länge förblev okända. Eukaristins förknippande med söndagen avspeglas också i regler för hur husfadern ges möjlighet att föra hem konsekrerade nattvardselement för att utdela dem under veckan, liksom diakonens skyldighet att distribuera nattvarden till dem som varit frånvarande vid söndagseukaristin, t ex sjuka och fångslade. Att nattvardselementen sändes ut med diakonen blev tecknet på att också de fysiskt frånvarande tillhörde den lokala kyrkan och genom det kroppsliga ätandet av nattvardselementen befästes så den synliga kyrkliga gemenskapen.

I den utsträckning denna bild stämmer, blir söndagen en motsvarighet till sabbaten i den meningen att den blir konstitutiv för tillhörigheten till församlingen. Eukaristin är konstitutiv för kyrkogemenskapen: "Brödet som vi bryter, ger det oss inte gemenskap med Kristi kropp? Eftersom brödet är ett enda, är vi – fastän många – en enda kropp, för alla får vi del av ett och samma bröd." (1 Kor 10:16f).¹⁷

¹⁶ Detta har utförts och tillämpats inom sakramentalteologin, se Hünermann, P, Sakrament – Figur des Lebens, i: Anthropologie des Kults, Freiburg-Basel-Wien 1977, 98–134

¹⁷ Se t ex Thaler, A, Gemeinde und Eucharistie. Grundlegung einer eucharistischen Ekklesiologie, Freiburg/Schweiz, 1988, 64–70

Firandet av söndagen var obligatoriskt – och den som ställde sig utanför söndagsfirandet ställde sig därmed utanför kyrkans gemenskap. Kyrkofadern Chrysostomos skriver. ”Att avstå från denna måltid är att skilja sig från Herren. Söndagens måltid är vad vi delar i gemenskap med Herren och med bröderna”. (Epist 1 ad Cor Hom 27) . Det betyder att den som avstår från söndagsmässan exkommunicerar sig själv. Bannlysningen, exkommunikationen, som innebär ett aktivt uteslutande ur kyrkan, har sin rot i den av Kristus till apostlarna överlämnade sk nycklamakten (Matt 18). Konsekvenserna däremot tar sin utgångspunkt i uteslutandet ur den eukaristiska gemenskap som har sitt centrum i söndagens eukaristi. Kyrkan som koinonia är de heligas gemenskap, *communio sanctorum*. Denna gemenskap präglas av delaktigheten i det heliga, dvs eukaristin.¹⁸

Det nära sambandet mellan söndagen, dopet och eukaristin gjorde att Augustinus kunde använda begreppet *sacramentum* också om söndagen (In Joannis Evangelium XX:2). Söndagen är åminnelse men också ”närvaro”, med tanke på påsken som den representerar men också med tanke på Kristusnärvaron genom Ordet och sakramenten. Den är till sin karaktär den anamnes som håller samman ecklesian. Söndagen markerar kyrkans delaktighet i påskens mysterier och implicerar mötet med den uppståndne Kristus. Vad som utmärker söndagens ecklesiala karaktär är dess koinoniaprinzip. Söndagen är hela kyrkans gemenskap, den är i sig själv ecklesia. Det är de människor som genom dopet inkorporerats i Kristus som när de tillsammans firar de heliga mysterierna ur en synpunkt är ecklesia.¹⁹ ”Inte bara med tanke på närheten i uttrycken Herrens dag och Herrens måltid utan även med avseende på innehållet stå ju evkaristi och söndag varandra nära. Båda äro på det närmaste förbundna med det urkristna centrala kristna urfaktum: Jesu död och uppståndelse, frälsningen genom Kristus. Båda utgöra s.a.s. ett förkroppsligande av denna.”²⁰ Tillsammans utgör de vad som kallats *dominicum*, det som är Herrens, och utgör den kyrkan strukturerande ordo.²¹

2. Det ecklesiologiskt anamnetiska perspektivet

Frågan är om man, historiskt sett, kan tala om en också tidlig uppdelning mellan ett anamnetiskt perspektiv och fasthållandet vid dekalogen, i någon form. Ursprungligen motiverades söndagen inte av dekalogen utan söndags-

¹⁸ Söndagsplikten praktiserades på olika sätt i Sverige fram till slutet av 1800-talet. Om romersk-katolsk diskussion, se Boekholt, P, *Eucharistie. Geheimnis des Lebens in der Gemeinde. Aktuelle Fragen der pastoralen Praxis*, Rom 1982, 130–145. Söndagens betydelse som grund för det kristna livet i form av förpliktelse till kyrkogång återfinns sällan i moderna svenska postillor, se dock t ex Lysander, A, *Ditt ord är sanning. Predikningar över andra årgångens högmässotexter*, utg av Inge Löfström, Olle Nivenius, Magda Wolter, Stockholm 1958, 274

¹⁹ Maas-Ewerd, Th, *Die Eucharistiefeyer am Sonntag als Ausdruck der Communio, i: Lebendige Seelsorge* 31 (1980), 110–116

²⁰ Lindberg, G, *Kyrkans heliga år. En historisk principiell undersökning med särskild hänsyn till det svenska kyrkoåret*, Stockholm 1937, 29

²¹ Lathrop, G, *Holy Things. A Liturgical Theology*, Minneapolis, 1993, 33–43

firandet framstår som om det stod i viss motsättning till sabbatsfirandet. Först senare sker en harmonisering dem emellan så att söndagen blir det nya förbundets sabbat. Om detta stämmer, motiverades alltså söndagsfirandet anamnetiskt, dvs såsom ett tids- och rumsdimensionen upphävande närvarogörande av Kristi uppståndelse den första veckodagen. I den utsträckningen det anamnetiska perspektivet är grundläggande för söndagens betydelse – att det är grundläggande för dess innehåll torde stå utom allt tvivel – sammanfaller eukaristins och söndagens betydelse på ett oväntat sätt.

Tillsammans utgör sannolikt anamnesen av Kristi död och uppståndelse grunden till att dopet förlades till påskdagen och därmed även till söndagen. Antingen är det så att detta var självklart, eftersom söndagen var gudstjänstdag eller också måste man finna andra alternativ. Vad som däremot är klart är att apersionen, välsignandet av folket med vigvatten vid söndagsmässan, växte fram under medeltiden med hänvisning till dopet och som en memoria av dopets kraft och nåd.²² Därmed skapas också ett slags treenighetsskaraktär åt söndagen vilken senare kommer att upplösas på ett sådant sätt att den överflyttas till kyrkoåret.

Söndagens anamnetiska karaktär kan beskrivas ur olika synpunkter. Eukaristifirandet ingick som en del av söndagen, vilken med förkunnelse, bön, lovsång och måltiden framställde historien om Kristi uppståndelse och därmed hans bakomliggande lidande och död, även om detta senare också kom att förbindas med fredagen. Med medeltidens inbrytande kom också lidandet och döden att i hög grad karaktärisera söndagen, tydligt genom att eukaristins offerkaraktär underströks.

3. Eukaristin som konstituerande för söndagsfirandet

Om man nu tillmäter söndagen en anamnetisk roll som får betydelse för bestämningen av vad kyrkan är, och dessutom förbinder denna anamnetiska roll med eukaristin, hur förhåller sig då söndagen till veckodagar som redan under 400-talet²³ kunde vara firingsdagar av eukaristin? Sannolikt är det så att söndagen då dessutom förlorade i betydelse i den pastorala verkligheten. Möjligen har detta att göra med att kommunionen i viss utsträckning vid denna tid började mista sin centrala ställning i eukaristifirandet, till förmån för framför allt firandet av mässoffret – och därmed löstes något förhållandet mellan *communicatio* (kommunion) och kyrkan som gemenskap (*communio*), manifesterad i måltiden som förknippades med Herrens dag. Möjligen kan en förklaring vara att det som kännetecknade Herrens dag alltmer exklusivt förknippades med det liturgiska skeendet och därför kunde överflyttas eller kopieras till andra dagar i veckan, när skäl för detta så förelåg.

²² Eisenhofer, L, Handbuch der katholischen Liturgik, Bd 1, Freiburg i Br 1932, 478ff

²³ Eisenhofer oaa 1932, 20ff

När de olika söndagarna i kyrkoåret får olika karaktär, blir eukaristifirandet det enda som förbinder påsken, som är söndagens motivering och enda grund, med den enskilda söndagen. Det betyder att söndagen egentligen förlorar sin mening. Detta är sannolikt ett av skälen till att sabbatsmotivet så kommit att dominera sedan 1500-talets reformationer. Söndagen blev, som i synagogan, en dag för undervisning – men en pedagogisk motivering, att folket skulle undervisas, syns inte vara tillräcklig för att upprätthålla söndagens helgd.

Detta betyder rimligen att söndagar som firas utan eukaristi så gott som helt saknar relation till påsken, vilken faktiskt är söndagens firningsämne. Därför blir ett söndagsfirande utan nattvard under kyrkoåret endast medelbart av ecklesiologisk betydelse. Det är utbytbart mot en samling av döpta och troende närsomhelst under veckans dagar, förutsatt att de kommit samman för bön och läsning ur de heliga skrifterna. Den ecklesiologiska relevansen uppkommer uteslutande av det faktum att de församlats i Jesu namn.

4. Söndagen som tecken på kyrkans katolicitet

Den nytestamentliga termen ekklesia är en neutral beteckning på kyrkan som "de församlade". Den implicerar emellertid en grupp som samlas på en bestämd tid och en bestämd plats. Platserna är olika, men tidpunkten/dagen för samlingen blir den för de olika lokala kyrkorna sammanhållande faktorn. Dagen är söndagen, den dag då Jesus Kristus uppstod.

Denna lokala ekklesia är det synliga uttrycket för kyrkan. Man kan säga att kyrkan tar form genom söndagsfirningen och i centrum för denna står eukaristin.

Rent funktionellt kan konstateras att söndagen är ett tecken på kyrkans katolicitet. Söndagen är ett av de element som demonstrerar den kristna kyrkans universalitet eftersom den firas av alla kyrkor överallt. Firades den inte, skulle de kristnas enhet förlora ett av de viktigare medlen för bevarande och återställande av kyrkans enhet. Den svenske liturgikern och biskopen Uddo Lechard Ullman beskriver i slutet av 1800-talet saken så "att kyrkan på dessa gemensamt fastställda tider måtte kunna gemensamt utöfva sin kult. Denna gemensamhet är en tvåfaldig: Å ena sidan vill den särskilda lokalförsamlingen samfäldt fira gudstjenst. Å andra sidan är det ett behof för kristenheten i stort att veta, att dess samtliga lemmar hafva gemensamma tider, då de om ock på skilda orter, kunna med hvarandra mötas inför Herren".²⁴

På lokal nivå fungerar söndagen som den församlingen integrerande faktorn. Den bärande teologiska föreställningen är att kyrkan som *communio sanctorum* här framträder på ett sådant sätt att hon i all sin verksamhet

²⁴ Ullman, U L, Liturgik, Stockholm 1874, 81

återförs till det som är hennes bärande element: ordet och sakramenten. I de i fornkyrkan episkopalt strukturerade kyrkorna inkluderade detta gemenskapen med biskopen eller den som företrädde biskopen. Detta speglas t ex i de instruktioner som Ignatius av Antiokia (ca 115) gav, där det påbjuds att det på varje ort skulle firas en enda söndagsmessa, inte flera.²⁵

5. Söndagsfirandet som tecken på kyrkans legitimitet

Hela församlingens närvaro vid söndagseukaristin kom ganska tidigt att utvecklas till ett kriterium på kyrkans legitimitet.²⁶ Detta återfinns hos kyrkofäder som Tertullianus och Cyprianus och har sin ecklesiologiska grund i följande argument: endast eukaristin är Kristi kropp därför att Kristi kropp i sin helhet är närvarande (hela kyrkan och hela Kristus). Frånvaron av personer som genom dopet blivit lemmar i Kristi kropp innebär att helheten – Herrens dag, Herrens församling och Herrens kropp utgör tillsammans ett tecken och ett instrument för den uppståndne Kristus närvaro i världen – slås sönder. Under senmedeltiden tycks denna uppfattning ha omtolkats i en mer individcentrerad riktning vilken därefter blivit dominerande. I utvecklingen av Luthers Lilla katekes 1878, heter det exempelvis: ”Jag kallas kristen, emedan jag genom dopet är upptagen i Jesu Kristi församling och med församlingen tror och bekänner honom vara min Frälsare och saliggörare”.²⁷ Här är det emellertid inte kyrkans legitimitet saken gäller, utan den enskildes identitet.

I den internationella dialogen mellan ”folkkyrkor” och ”frikyrkor” har i viss utsträckning folkkyrkornas legitimitet som kristna kyrkor ifrågasatts eller åtminstone diskuterats utifrån diskrepansen mellan det formella medlemskapet och deltagandet i söndagsgudstjänsten. Legitimitetsproblemet har också alltsedan 1800-talet aktualiserats genom att de traditionella kyrkorna avvisat t ex de sk sjundedagsadventisternas ecklesiala anspråk, bl a med hänvisning till att de avvisar söndagsfirandet.²⁸

6. Sambandet mellan kyrkan och söndagen som eskatologiskt tecken

Sambandet mellan det korporativa firandet – hela den lokala kyrkans deltagande i söndagens eukaristi och iakttagandet av söndagen som Kristi upp-

²⁵ Plank, P, Der Sonntag in den östlichen Kirchen. Österliches Erleben im Erhoffen, Hören und Schauen, i: Der Sonntag. Anspruch – Wirklichkeit – Gestalt, Hrsg von A M Altermatt and T Schmitker, Würzburg/Freiburg (Schweiz) 1986, (175–186) 183

²⁶ Klinghardt, M, Gemeinschaftsmahl und Mahlgemeinschaft. Soziologie und Liturgie frühchristlicher Mahlfeiern, Tübingen/Basel 1996, 521

²⁷ Dr M. Luthers Lilla Katekes med kort utveckling sådan den av Kungl. Maj:t den 11 okt. 1878 blivit antagen jämte hänvisningar till bibliska exempel, samlade och utgivna av Ch Meurling och O A Ottander, cit utg Jönköping 1959, 16

²⁸ Bacchiocchi, S, From Sabbath to Sunday. A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity, Rome, 1977 redovisar en modern sjundedagsadventistisk uppfattning.

ståndelses dag – får konsekvenser för uppfattningen av kyrkan som eskatologiskt tecken.²⁹ Beteckningen för söndagen i det här sammanhanget är ”den åttonde dagen” (Joh 20:26, 1 Petr 3:20f).³⁰ För den kristna församlingen själv blir detta tecken tydligt genom att deltagandet i kommunionen förutsätter dopet. Därmed får söndagseukaristin karaktär av påminnelse också om dopet. Gemensamt för de båda sakramenten är begrundandet av påskens händelser – ursöndagens, om man så vill – och deras ecklesiologiskt sett konstitutiva roll. Genom söndagen förkunnar kyrkan den kommande nya världen och anger sin roll i historien och sin föregripande uppgift i det eskatologiska skeendet.³¹ Den ortodoxe teologen Alexander Schmemmann återkommer relativt frekvent till sambandet mellan söndagen och kyrkan ur eskatologiskt perspektiv. Liturgin är Kristi sakramentala närvaro ur ett föregripande, eskatologiskt perspektiv vilket också gör kyrkan till en föregripande, eskatologisk gemenskap, en försmak av Guds rike och ett instrument för Guds rike. Kyrkan lever ”den åttonde dagens” existens. Söndagen är inte bara en del av ”kronos” – den utmätta tiden, den dag Kristus uppstod efter sabbaten. Söndagen är också frälsningens dag – dagen som transcenderar tiden och är ett tecken på den messianska fulländningen. Som ett tecken och instrument för frälsningen återvisas alltid till kyrkans centrum: söndagen.

Det finns också ett åtminstone associativt sammanhang mellan sabbatsbudets inledning i 2 Mos 20:10, att ”den sjunde dagen är Herrens”, och ”Herrens dag” (Upp 1:19). Om detta är teologiskt signifikant, relaterar det skapelsen till återlösningen i den kristna teologin på ett sådant sätt att den nära anknytningen till förbundstanken reser en rad ecklesiologiska frågor, inte minst vad gäller förhållandet mellan ecklesiologi och eskatologi.

7. Söndagen och kyrkans sakramentalitet

Västerländsk teologi har efter Andra Vatikankonciliet, och inte minst genom olika studier inom Kyrkornas världsråd, på olika sätt aktualiserat tanken på kyrkan som ett slags sakrament för världen. Inte så att kyrkan skulle vara ytterligare ett sakrament, utan själva grunden och källan för alla sakrament. Definitionen i 1878 års utveckling av Luthers Lilla Katekes kan här vara tillämplig: ”Sakrament är ett heligt, av Kristus instiftat verk, varuti han genom synliga och jordiska ting förmedlar osynliga och himmelska nådegåvor”. Sakrament blir alltså här en grunddimension inom ecklesiologin där Kristus framträder som ursakramentet och kyrkan blir ett sakrament för världen, *sacramentum mundi*.³² I detta sammanhang har tanken framförts att

²⁹ Saliers, D E, *Worship as Theology. Foretaste of Glory Divine*, Nashville 1994, 52ff

³⁰ Daniélou, J, *Le dimanche comme huitième jour*, i: *Le Dimanche*, Paris 1965, 29–52

³¹ Bürki, B, *Der Sonntag – ein Abschnitt reformierter Theologie. Von Calvin über Barth zu Jean-Jacques von Allmen*, i: *Der Sonntag. Anspruch – Wirklichkeit – Gestalt*, Hrsg von A M Altermatt und T Schnitker, Würzburg/Freiburg (Schweiz) 1986, (197–221) 207f

³² Brodd, S-E, *Diakonater. Från ecklesiologi till pastoral praxis*, Uppsala 1992, 69–78

söndagen inte bara är väsentlig för kyrkans egen identitet och uppbyggnad utan att den ecklesiologiska dimensionen på söndagen också har betydelse för kyrkans förhållande till "världen". Söndagen är en aspekt på kyrkans existens för världens skull och hennes uppdrag i världen. Därmed integreras flera av de olika delaspekter som har berörts tidigare, framför allt relationen mellan skapelseteologi och eskatologi.³³ Bakgrunden är att kyrkan på söndagen firar och manifesterar Guds löften om frihet för hela världen i Jesus Kristus. Det betyder också att det finns en tendens att föra samman detta firande med tanken på att hela skapelsen vilar och återfår krafter. Kyrkan manifesterar genom att fira söndagen, "befrielsens dag" (2 Kor 6:2).

KYRKA OCH SÖNDAG. EN SAMMANFATTANDE ÖVERBLICK

Söndagen har i kristen tradition kommit att identifieras med sabbaten på ett sådant sätt att de till sabbaten knutna förbundskategorierna kommit i skymundan – och därmed ecklesiologin. Reglerna för söndagsfirandet, liksom den teologiska reflexionen över söndagen, har sålunda i hög grad relaterats till individen och tolkats företrädesvis utifrån morallärens och därmed kyrkodisciplinens perspektiv.

Ett alternativt förhållningssätt är att primärt se söndagen som en ecklesiologiskt grundad företeelse. Det betyder att kyrkan som korporativ person framträder och blir tydlig för världen genom söndagen och att söndagen manifesterar kyrkans enhet och katolicitet. Utgångspunkten för söndagsfirandet blir alltså dess korporativa karaktär,³⁴ inte individens behov av att vila, koppla av eller att möta Gud. Det är inte individens behov som är utgångspunkten för synen på söndagen utan Guds initiativ. Genom eukaristin hålls söndagen och påsken samman, liksom skapelsen och eskatologin, på ett sådant sätt att söndagsfirandet primärt måste knytas till frågan om kyrkans identitet. Möjligen skulle detta kunna ge struktur åt vad som i dag har utvecklats till ett "till sitt innehåll obestämt veckoslut".³⁵

³³ Halter, H, Sonntag für das Leben der Welt. Plädoyer für einen erweiterten Sonntagshorizont, i: Sonntag – der Kirche liebstes Sorgenkind. Analysen – Deutungen – Impulse. Im Auftrag der Theologischen Hochschule Chur, hrsg von Hans Halter [u.a.], Zürich 1982, 53–77

³⁴ Kiesling, Chr, The Future of the Christian Sunday, New York 1970, 72ff; McPartlan, P, Sacrament of Salvation. An Introduction to Eucharistic Ecclesiology, Edinburgh, 1995, 23f

³⁵ Spier, E, Der Sabbat, Berlin 1989, 126

Summary

SUNDAY AS AN ECCLESIOLOGICAL PROBLEM

The meaning of Sunday is seldom treated from an ecclesiological perspective. One reason for this seems to be that in various catechisms and homiletical explorations, Sunday has been interpreted in the context of the Third Commandment. In Christian tradition, the Sunday and the Sabbath have greatly coincided, which fact has not, however, in its turn raised the reasonable question of the meaning of the covenants. As the expositions of Sunday are dominated by Sabbath as the day of rest, the concept of Sunday has become a predominately ethical question.

The history of Sunday is complicated. Jesus Christ observed the Sunday, but on certain conditions. During the time of the Early Church, “the Lord’s Day”/“the first day of the week”/“the eighth day” was celebrated as the day of the *ekklesia* with no reference to the Sabbath. The central part of the Sunday was not obedience but the Lord’s Supper, and the eucharistic celebration became the structuring factor of the *ekklesia*.

During medieval times, there was an accelerating integration of the motives of Sunday and Sabbath in Church life. A growing spiritual individualism, accompanied by a weakening of the Easter motives in the observance of Sunday, contributed towards the integration of Sunday in the sphere of the moral teaching of the Church.

It is possible today to note a change in the conception of Sunday, not least in liturgical theology: the Sunday assembly – celebrating Baptism and the Eucharist – is essential to ecclesiology.

Summarizing the historical development of the Sunday, the Early Church seems to have regarded the Day of the Lord as constitutive for the Church. When, however, Church developed into a societal institution, embracing everyone in a certain territory and with governmentally approved, canonical regulations, clergy and lay people became separated in a new way. The authorities, including the upper clergy, prescribed Sunday obligations to people. And at the same time, an ongoing differentiation of Church life and, consequently, liturgical life resulted in the dissolution of the ecclesiological meaning of Sunday. A separation between liturgy, dogmatics, and piety was at hand.

1. *Sabbath and Sunday as Covenant Categories*. There is an interconnection between various covenants in the “Old Testament” and in the “New

Covenant". This is obvious but complicated in the history of the Church, taking into account the sabbatical contents attributed to Sunday, but also the theology of Sunday itself.

1.1 *Creation, the New Creation and the Day of Rest.* Sunday as Sabbath Day relates to "the order of creation", which bears eschatological implications (Hebr 3,18f; 4,1ff). The first day of creation correlates to the first day of the New Creation. To the extent that the Church is "in Christ", it is the New Creation. And that is celebrated on Sundays through baptism, the Eucharist, and the proclamation of the Word of God.

1.2 *Sabbath as a Sign of the Covenant with Israel.* According to the Sinai covenant, the Sabbath is the sign of the pact between God and his people. The Church claims to be the New Israel. As far as Sunday is then identified with or related to the celebration of the Sabbath or has any bearing on the interpretation of the New Israel, the quest for a theology of the Sunday should be introduced by the Jewish-Christian dialogue.

1.3 *The Relation between Sunday and Sabbath in the New Covenant.* Sunday as an ecclesiological phenomenon is based more on eschatology, on resurrection, than on incarnation. The handing over of the Commandments at Mount Sinai is interpreted in Church as a prefiguration of the resurrection of Christ or of Pentecost. The importance of Sunday as the "eight day", the first day of the New Covenant, exceeds the Sabbath as the last day of the old creation.

1.4 *The New Covenant in the Blood of Christ.* The Lord's Supper is constitutive for the New Covenant (Mt 26,27f). This is one part of the Church's liturgical tradition (1 Cor 11,23–26). When the Eucharist is celebrated on Sundays, there are theological reasons for seeing it as a structuring factor in Church.

2. *Sunday as a Structuring Factor in Church.* The Christian Church has, throughout history, tried to clarify and establish factors in order to give it anecessary structure and thereby identity, mainly by means of communicative actions. Sunday, its celebrations, and assembly seem to be constitutive for the ecclesiality of Christian life.

2.1 *Sunday Eucharist as a Unitive Element.* If the Sunday Eucharist is the centre of Christian worship, then Sunday is as constitutive for Church membership as the Sabbath is for the Jewish people (1 Cor. 10, 16f). St. Chrysostomos wrote that any one baptized person, who does not take part in the Sunday assembly, separate themselves from Church. Taking part in the Eucharist manifests the body of Christ. Word and Sacrament is the *memoria* of the Lord and, together with the Day of the Lord, they form the *dominicum*.

2.3 *The Eucharist as Constitutive for Sunday.* If the development of the Liturgical Year dissolved the original, coherent content of Sunday, the role of the Lord's Day as *the* integrative force in Christian life – the only thing which today associates all Sundays with Easter – is the celebration of the

Eucharist. So, if Sunday goes without the Lord's Supper, it is deprived of its most fundamental meaning. Sunday worship without the eucharistic celebration dissolves also the ecclesiological significant relation between *communio* and communion.

2.4 *Sunday as a Sign of the Unity and Catholicity of the Church.* All local Churches observe the Sunday, and it therefore becomes a sign of unity in time and space and the catholicity of the Church. It is also a sign of the catholicity of the local Church itself, since the Sunday celebration integrates all kinds of people who keep the *memoria* of the Day of the Lord.

2.5 *Sunday Celebration Is a Sign of the Legitimacy of the Local Church.* The presence of all the baptized people at the Sunday assembly was early seen as a criterion of the legitimacy of the local Church. The presence of the Body of Christ presupposes that everyone is present who is integrated into it through baptism. During medieval times this motive was applied less on the Church proper than on the individual. There was a shift from the legitimacy of the local Church to the identity of the individual as a Christian. In the ecumenical dialogue, the legitimacy of the folk churches has occasionally been questioned, with reference to the discrepancy between the formal membership and the actual participation in Sunday worship.

2.6 *The Connection between the Church and Sunday as an Eschatological Sign.* Keeping the "eight Day", the Church asserts itself as an instrument and prophetic sign of the Kingdom of God. The Church bears witness to the eschatological reality, living the existence of the resurrection.

2.7 *Sunday and the Sacramentality of the Church.* As the *sacramentum mundi*, the Church is a sign and effective instrument of salvation in its manifold dimensions. If it is true that Sunday is of importance for the theology of the New Covenant and the New Creation, it has also a significance for the theme of Church and "world". And if Sunday is a sign and instrument for the Easter event taking place in Church and through Church, then Sunday itself – I am here alluding to St. Augustin – is a part of the sacramentality of the Church.

Finally, there is an alternative ecclesiological pattern for Sunday which should be elaborated, and confronted, with the dominating ethical ones. The purpose of this article was the indicating of this.